

Motanul și dictatorul

Luiza Vasiliu

La 12 septembrie 1944, Convenția de armistițiu semnată la Moscova stabilea „scoaterea din circulație până la 1 august 1945 a tuturor publicațiilor fasciste, legionare, naziste” (vezi *Cartea cărților interzise*, 2003). Este măsura care inaugurează mecanismul cenzurii în România comunistă. Îi vor urma liste de cărți și autori interziși, noi directive (cum ar fi eliminarea „propagandei ostile împotriva URSS” – prin Tratatul de pace, Paris, 8 feb. 1947, vezi Adrian Marino – *Cenzura în România*), crearea Direcției generale a presei și tipăriturilor și a Consiliului Culturii și Educației Socialiste. În 1977, cenzura este interzisă formal, însă, de fapt, are loc un transfer de răspundere către redacții și edituri, supervizate de Consiliul culturii. Scriitorilor le rămân trei soluții: autocenzura, opera „de sertar” sau adoptarea literaturii oficiale și a retoricii poezilor de curte. În orice caz, nici un text nu trebuie, teoretic, să scape de controlul

cenzorilor, ale căror criterii se construiesc în funcție de un permanent „zig-zag ideologic” (Adrian Marino, *Cenzura în România*) răspunzând doar regulii unui arbitrar pur (de exemplu, în lista publicațiilor interzise din 1948, figurează și „ABC-ul îngrijirii copilului mic” – *Cartea cărților interzise*). Astfel apar și cuvintele interzise, printre care „absurd”, „frig”, „carne”, „fantomă”, „întuneric”, „sâni”, „cafea” și „Dumnezeu”. Spațiul publicistic din România devine un câmp de luptă, de negocieri și compromisuri, iar autorii se definesc, cel puțin emoțional vorbind, mai degrabă prin momentele de cenzură prin care au trecut, decât prin textele publicate.

Este și cazul Anei Blandiana, care declara într-un interviu acordat Lidiei Vianu: „eu sunt autorul a 23 de cărți, dar nu sunt sigură că acestea au fost la fel de importante în destinul meu literar ca cele trei interziceri ale mele.” (*Censorship in Romania*) Într-adevăr, cariera literară de

până la Revoluție a scriitoarei este marcată de trei momente importante. Primul are loc imediat după debutul din 1959, la revista *Tribuna*, când autoritățile din Oradea trimit o notă tuturor redacțiilor din țară, avertizându-le de originea „nesănătoasă” a tinerei poete. Interzicerea durează patru ani, iar debutul adevărat are loc în 1965, la *Contemporanul* – nu ca o simplă necunoscută, ci ca *tânăra* care fusese interzisă. Al doilea episod se petrece în 1985, ca urmare a apariției unui grupaj de poeme „subversive” în *Amfiteatru*. Trecerea lor de controlul cenzorilor se datorează, probabil, neatenției, însă impactul lor asupra lumii culturale e teribil: „Unele persoane au fost închise, chiar dacă numai pentru scurtă vreme, doar pentru că posedau aceste poeme. A fost un scandal imens” (Lidia Vianu – *Censorship in Romania*). Într-o notă, un informator din Arad dă în vileag efectele textelor asupra intelectualilor din oraș: „În acest context, elementul se confia: (...) A.B. a dovedit că în țara asta mai sunt încă intelectuali dispuși la o luptă cerebrală. (...) Asemenea poezii vitriolizante nu știu să se mai fi publicat în ultimul timp la noi în țară (vezi *Cartea Albă a securității. Istorii literare și artistice 1969-1989*). De această dată, în urma protestelor venite din Occident, interzicerea poetei nu ține decât trei luni. Explicația acestei îngăduințe este legată și de faptul că, la vremea respectivă, Ceaușescu încă ținea la imaginea sa publică în ochii Vestului. Ceea ce n-a mai fost însă cazul în 1988, când a izbucnit cel de-al treilea scandal – de data asta, din cauza unei poezii pentru copii.

Putem privi literatura pentru copii în comunism ca pe un spațiu liber de cenzură, o zonă zero în care ideologicul pătrundea mult mai puțin. O putem face, însă e o perspectivă lipsită de simț istoric. În schimb, suntem de acord că, măcar într-o anumită măsură, unele cărți pentru copii aveau șansa de a rămâne doar pentru copii. Ana Blandiana a 37

scris trei astfel de cărți: *Întâmplări din grădina mea* (1980), *Alte întâmplări din grădina mea* (1983) și *Întâmplări de pe strada mea* (1988). Din *Cuvântul înainte* la primul volum, aflăm motivația autoarei: „nu caut decât un loc/ unde-aș putea să mă joc”, un loc unde cei care decid valoarea unui text sunt pur și simplu copiii. În acest sens, poeta afirma într-un interviu: „Consider drept unul dintre cele mai mari succese din viața mea literară faptul că volumul acesta a fost adoptat de copii. A fost ca un certificat de copilărie, ca și când îmi dădeau patalama la mână că mă primeau printre ei.” (*Jurnalul Național*, 13 aprilie 2005). Citind poezii despre buburuze, fluturi, flori, ciocănitoare și orchestre de greieri, copiii se puteau îndepărta de toate lucrurile sforăitoare pe care erau obligați să le învețe pe de rost, de cravata de pionier și de panegricele apoteotice adresate Fiului țării. Așa se explică probabil și succesul *Cărții cu Apolodor* a lui Gellu Naum, unde pe pinguin nu-l lega de cenușia lume de la București decât cămila Suzy – nu pionierii, desenele animate oferite cu picătura sau revista *Cutezători*.

Un pisoi celebru și înfumurat

Personajul Arpagic apare chiar din prima carte pentru copii a Anei Blandiana – dacă la început e doar un pisoi simpatic și jucăuș, în cea de-a treia carte i se pregătește o soartă teribilă: devine înfumurat și i se urcă la cap aerele de celebritate. În poemul *O vedetă de pe strada mea*, Arpagic pășește țănos pe bulevard, în ovațiile mulțimii cuprinse de admirație. Scenariul omagial (evident, regizat până la ultimele detalii) care se repeta la atâtea apariții ale lui Ceaușescu e aici subtil parodiat. Atât de subtil, încât cartea a trecut fără nici o problemă de controlul cenzurii. De-abia după ce autoritățile au fost alertate (la foarte puțină vreme după intrarea volumului în librării), parodia 38 politică a fost decriptată. Ana

Blandiana se declară și acum surprinsă de proporția neașteptată pe care a căpătat-o acest poem: „nici o clipă nu credeam că mesajul va fi receptat atât de violent. Imediat, a două zi după apariția cărții, lui Ceaușescu a început să i se zică Arpagic, iar cartea dispăruse” (Ana Blandiana – *Cine sunt eu?*), „nimeni, nici chiar eu, n-a crezut că textele vor fi înțelese atât de exact și de inflamant. Exasperarea generală a fost cea care le-a transformat în manifeste politice.” (*Cine sunt eu?*)

Și nu numai exasperarea. Cei care au cumpărat *Întâmplări de pe strada mea* pentru copiii lor (dar și în semn de frondă, după ce s-a răspândit vestea că e o carte pe cale să devină interzisă) aveau foarte bine conturat în minte (mai ales prin grija presei, dar și cu ajutorul exercițiilor obligatorii de patriotism) scenariul unei vizite oficiale de-a lui Ceaușescu, scenariu care se regăsește și în poemul *O vedetă de pe strada mea*. La apariția lui Arpagic, „Ferestrele se dau de perete,/ Copiii uită de caiete,/ Crengile se apleacă peste gard,/ E o aglomerație ca pe bulevard.” E probabil la fel de mare îmbulzeală ca și la vizita din septembrie 1980 a lui Ceaușescu la Iași (relatăată amplu în *Scânteia* de marți, 17 septembrie 1980), când „peste 100 000 de cetățeni [adică jumătate din populația orașului!!], n.m.] ai municipiului Iași, cadre didactice, studenți, elevi, oameni ai muncii” au venit să-întâmpine pe preaiubitul conducător. Dacă lui Arpagic „i se aruncă ocheade/În manieră pisicească”, Ceaușescu e întâmpinat cu „manifestări de dragoste fierbinte”, „cu adâncă dragoste și profund respect”, „cu sentimente puternice de drag și stimă” (ca într-o sănătoasă partuză tovarășească). În continuare, paralela între cele două scenarii devine din ce în ce mai evidentă: pe de o parte, „I se dau flori,/ Pâine cu sare,/ Câte-o scrisoare/În plic/Și toată lumea strigă «Arpagic!»”, iar de cealaltă: „tinere fete îmbrăcate în pitorești costume naționale, roagă pe

tovarășul și tovarășa să guste din pâinea și ploștile cu vin.(...)Șoimi ai patriei, pionieri și tineri oferă înalților oaspeți frumoase buchete de flori.” „Se scandează continuu din adâncul inimilor «Ceaușescu-PCR! Ceaușescu și poporul!»”. Vizita se termină întotdeauna cu o recomandare („să accelereze procesul de integrare a învățământului cu producția”) și cu mulțumirile și asigurările gazdelor, la fel ca în poem: „Distribuie zâmbete, străngeri de labă,/ Câte o amendă/Sau, mai degrabă,/ Admonestare/Și toată lumea e atentă/Și recunoscătoare.” Iar șoricelul care e fericit că va fi mâncat de motan și zice „Ce cinste pentru mine/Să mă înghită chiar el!” seamănă cu sârmanii șoimi ai patriei, „veniți să mulțumească și să-și exprime recunoștința (...) pentru minunatele condiții de trai și învățătură create tuturor copiilor din patria noastră.”

Efectul pe care îl pot avea cuvintele în orice epocă de tip totalitar e complet imprevizibil chiar și pentru autorii lor. Potențialitatea subversivă e dublată și de către cititori (care, în cazul lui Arpagic, s-au simțit, în fine răzbunați), și de către cenzori, însărcinați „să caute cu lumânarea toate aluziile care ar putea fi perfide, toate metaforele prea transparente, toate șopârlele” (Comentariu de Veronique Soule, *Libération*). Un alt caz în care autorul a fost luat pe nepregătite de receptarea textului său a fost cel al cărții *Viața și întâmplările lui Zacharias Lichter*, de Matei Călinescu, despre care acesta mărturisește: „eu nu prevăzusem o astfel de lectură [ca alegorie a rezistenței morale împotriva comunismului, n.m.], dar îmi dau seama că ea era posibilă în acel context și-mi pare bine că s-a produs” (Matei Călinescu, Ion Vianu, *Amintiri în dialog*). Același lucru se întâmplă și cu *O vedetă de pe strada mea* – deși scris inițial pentru copii, poemul e re-vendicat și de adulți, iar aluziile timide devin, la lectură, de-clarație evidentă, pamflet, persiflare.

Persecuțiile

Reacția autorităților este promptă. Într-o notă din 30 august 1988 (*Cartea Albă a Securității*), sunt menționate primele măsuri luate împotriva vinovaților: Viniciu Gafița, directorul Editurii *Ion Creangă*, este pensionat, iar Doina Mandaj („care a recunoscut că a lecturat cartea superficial, având în vedere că ea a fost destinată copiilor”) e îndepărtată din „aparatură Consiliului Culturii și Educației Socialiste” și transferată la Editura Albatros. În plus, pentru „a preveni alte acțiuni necorespunzătoare” ale Anei Blandiana, poeta „este luată prin dosar de urmărire informativă de Securitatea Municipiului București”. La acestea se adaugă retragerea cărții din librării (deși aproximativ 80% din tiraj ajunsese totuși la cititori), interzicerea dreptului de semnătură, scoaterea din bibliotecă a volumelor Anei Blandiana și oprirea difuzării altor două cărți aflate sub tipar. Intimidarea autoarei e sporită și de supravegherea neîntreruptă a apartamentului din București: „începând din ziua în care am fost interzisă, o mașină cu un om înăuntru a apărut în fața casei mele. Era acolo tot timpul și asculta tot ce se spunea în casă.(...) Vorbeam în șoaptă chiar și când întrebam «N-ai vrea niște ceai?»” (Lidia Vianu – *Censorship in Romania*).

Ostracizarea, interzicerea (pe termen nelimitat) a dreptului de a mai publica puteau însemna finalul prematur al carierei unei poete deja celebre în Europa. În consecință, reacțiile stârnite de măsurile luate la București au fost mult mai puternice decât în cazul scandalului din 1985: proteste, liste de semnături, articole în presă, traducerea poemului în toate limbile importante ale Europei, lectura la posturile de radio („Pare-se că a fost primul motan despre care s-a vorbit la Europa Liberă” (*Cine sunt eu?*). Într-o tabletă (*Pragul / Unde scurte V*) citită la același post de radio, pe 21 octombrie 1988,

Monica Lovinescu vorbește despre „sindromul motanului Arpagic”, reprezentat de caracterul irațional al aparatului represiv din România care, în loc să-și „premieze” scriitorii pentru lipsa lor de împotrivire (ei sunt „cei mai puțin zgomotoși [autori] ai Estului”), le interzice libertatea estetică și îi pedepsește pentru „fapte nesăvârșite” și acte imaginare (cum ar fi afrontul adus dictatorului de poemul *O vedetă de pe strada mea*), continuând astfel „politica de demolare sistematică a tuturor pârgurilor de susținere a edificiului național”.

Contextul absurd al interzicerii Anei Blandiana e savuros rezumat de Monica Lovinescu : „acuma iată că «plătește» și autoarea pentru o astfel de crimă de lez-motănie. Decizia, se spune la București, provine direct de la Curtea lui Ceaușescu. Ne-am afla în fața primului caz când un șef de stat se identifică el însuși cu un cotoi de maidan, despot și fudul. Oglinda pe care și-o întinde astfel să fie deci una... zoologică?”. S-ar putea ca problema dictatorului să fi fost una de natură psihologică: mai ales în anii '80, Ceaușescu își făcuse un obicei din a se privi excesiv în diverse oglinzi: el era Fiul poporului, al istoriei și civilizației românești, al viitorului. În acest sens, ilustrative sunt poemele omagiale ale vremii - „și se cheamă Ceaușescu drumul către viitor!/(...) Vine el din osul Horii, din a lui Ștefan suflare,/Din lumină de Bălcescu și din gând de Cantemir” (Victor Tulbure, *I-a călit Partidu-n luptă și credința și tăria*), sau „a răsărit, stejar de țară/cu rădăcina-n Scornicești/și cu coroana legendară/deasupra munților cerești” (Petru Anghel, *În comunistul ev*). Cultul personalității, care presupunea identificarea conducătorului unic cu destinul patriei, cu Partidul și cu elementele magnifice ale naturii s-a întors până la urmă împotriva dictatorului însuși, absurditatea și paranoia (în cazul cititorilor, pur și simplu exasperarea) mergând până la a crea o strânsă legătură identitară între motan și dictator (cred eu,

în defavoarea motanului).

În România nu a existat nici un protest public legat de scandalul „Arpagic”. În schimb, poeta a primit dovezi de admirație și susținere anonimă (bucete de flori lăsate pe pragul ușii, gesturi de complicitate pe stradă etc.). În perioada izbucnirii scandalului, un grup de intelectuali (printre care Dinescu, Pleșu, Liiceanu, Paleologu) pregătea lansarea unei scrisori de protest împotriva situației generale în care se găsea țara. Securitatea a acționat prompt, iar apelul nu a mai fost niciodată făcut public, dar textul lui a fost păstrat în Arhive. Cu referire directă la cazul Anei Blandiana (care trezise indignarea scriitorilor împotriva Puterii), putem citi următorul pasaj: „Suntem hotărâți să apărăm dreptul la expresie liberă a conștiinței artistice, protestând împotriva încălcării libertății de creație, a cenzurii reactivată în ultimii ani și a mijloacelor de intimidare practicate pe scară largă în toate instituțiile culturale” (*Cartea Albă a Securității*). O notă din 7 octombrie 1988 transcrie fidel întâlnirea „conspirativă” din locuința lui Mircea Dinescu, care avea drept scop stabilirea textului final al protestului. Cei prezenți discută și despre necesitatea luării unei poziții în cazul Blandiana. Mircea Dinescu reia, în stil propriu, intervenția pe care o avusese în ziua respectivă la organizația de partid: „Și-am zis, «cer lămuriri în legătură cu situația colegei noastre Ana Blandiana». Zic, am auzit că din cauza unui pisoi pe care-l cheamă Arpagic, dle, nu știu cum de destinul unui scriitor e în funcție de un animal d-ăsta, dar eu, dacă Ana Blandiana ar fi scris o poezie despre mine, în care mă făcea *cotoiul Dinescu*, eu îi mulțumeam public, dle. E un compliment, o felină, e un lucru minunat, și părerea mea, aceste chestii panicarde ale cenzurii, de a face un act din ăsta politic, dintr-o poezie pentru copii, mi se par penibile” (*Cartea Albă a Securității*).

Scurt istoric al literaturii pentru copii și a cenzurii ei

Problema regimurilor totalitare în general e că au făcut un „act politic” din aproape orice s-a putut: de la viața privată și până la literatură, fie ea și pentru copii. De altfel, potrivit *Enciclopediei Cenzurii*, „istoria literaturii pentru copii, este, în toate formele sale, o istorie a puterii și controlului” (Derek Jones, *Censorship – A World Encyclopedia*). Explicația acestui fapt ține de responsabilitatea pe care cei maturi o simt față de copii, conșiderându-i incapabili să se protejeze singuri de conținuturi imorale, primejdioase, licențioase. Cenzura se transformă într-o formă obligatorie de autocenzură. Însă, în cazul regimurilor dictatoriale, baremele restrictive ascultă de alte imperative decât cele pur educaționale. De exemplu, în Germania nazistă, circulația literaturii pentru copii era considerabil limitată, în fosta RDG intra în ceea ce se numea atât de „nevinovat” *Procesul de dezvoltare a literaturii (Literaturentwicklungsprozess)*, în Spania lui Franco, *Tom Sawyer* a putut fi publicat doar cu mențiunea (de pe copertă) „Carte pentru adulți”, iar în URSS teme predilecte erau restrânse doar la câteva, privilegiind scrieri de tipul: „Moartea unei tinere fete comuniste”, de Eduard Bagrițki (1932).

Ascultând de pilda celebrei cuvântări a lui Lenin către comisarii educației („Dați-ne un copil de 8 ani și vă garantez că va fi bolșevic toată viața” – Bogdan Ficeac, *Cenzura comunistă și formarea omului nou*), regimul comunist din România a priceput că „lupta în vederea colonizării minților și afectelor cetățenilor trebuie să înceapă de la vârstele cele mai fragede” (Paul Cernat, Ion Manolescu, Angela Mitchievici, Ion Stanomir, – *Explorări în comunismul românesc*, vol II). Ideologia a pătruns în textele de abecedar, creând unele din cele mai aiuritoare mostre de literatură didactică, cu în-

Partidului și poeme stupide, care trebuiau învățate pe de rost și recitate, chiar dacă elevii încă nu învățaseră bine să scrie („Oriunde merg/În tot ce simt/ Alături ești/lubit Partid/(...)Ești câmpul verde,/Ziua senină./Ești hidrocentrala ce dă lumină” – *Explorări în comunismul românesc*, vol I). Nu numai literatura din manuale era modelată de gustul ideologic: la fel se întâmpla, de exemplu, cu volumele de succes (excepție făcând doar, poate, *Recreația mare*) ale lui Mircea Sântimbreanu, care declara, într-un interviu din anii 1980, că scrie pentru copii „ca legatari și cititori ai comunismului, deplin abilitați” și că scopul e de a le „mări suprafața de contact cu realitatea” (*Explorări în comunismul românesc*, vol I.) O realitate de care cărțile Anei Blandiana sau cele ale lui Gellu Naum îi țineau pe copii, din fericire, cât mai departe.

Deși scandalul cu Arpagic pare să fie unic în spațiul țărilor comuniste din Europa de Est, istoria literaturii „arestate” din fosta RDG (Ernest Wichner, [coord.] *Austellungsbuch. Zensur in der DDR. Geschichte, Praxis und „Ästhetik” der Behinderung von Literatur*, Literaturhaus Berlin, 1991, p. 81-83) consemnează trei cazuri în care au fost implicate cărți pentru copii. Prima dintre ele (*Der Esel als Amtman – Măgarul conțopist*, de Gerhard Branstner) scapă miraculos de cenzură (cu replici ca: „În regatul meu, spuse leul, nu există deloc cenzură; la mine, poate fiecare să spună ceea ce vreau eu”) și apare, începând cu 1976, în mai multe ediții. Nu același lucru se întâmplă însă cu un poem dintr-un volum de versuri pentru copii de Erik Simon, din 1983, în care un băiețel se plimbă prin oraș și descoperă o pădure de bariere. *Imaginea viitorului* (așa se numește poemul) arată dezolant: în loc de plimbarea obișnuită pe sub tei – una pe sub copacii-barieră. Cenzura a intervenit și în deznodământul celei de-a treia cărți, de Thomas Rosenlöcher: personajul principal sunt cele

două picioare ale unui om, care cresc fără încetare și traversează toată țara, până când ajung la graniță, unde, neavând permis de trecere, sunt împușcate de grănicer și se opresc brusc din crescut, „iar omul își zise în grădina lui: «Sigur o să crească mâine la loc», și privi cerul imens”. Finalul nu e pe placul redactorilor de la editură, care îl rescriu: picioarele ajung pe un munte, o pasăre se așează pe degetul cel mare și-l pișcă, „Au! Spuse omul în grădina lui”. E, într-adevăr, o replică cu totul „neinterpretabilă.”

În ceea ce privește statele democratice și noile tendințe cenzoriale, cărțile pentru copii par să fie revendicate, poate mai mult chiar decât cele pentru adulți, de imperativul corectitudinii politice, „cea mai puternică formă de tiranie mintală”, spune Doris Lessing în *Prefața la Enciclopedia cenzurii*. În 1964, Roald Dahl e nevoit să schimbe culoarea muncitorilor Oompa Loompa, din fabrica de ciocolată a lui Charlie, din negru în... roz, iar foarte de curând, o serie de povești cu personaje gay tocmai au fost introduse în programa pentru ciclul primar a mai multor școli din Marea Britanie, ca urmare a unui amplu proiect finanțat din bani publici, menit să prevină atitudinile homofobe. În Statele Unite, diverse organizații non-guvernamentale au încercat să interzică difuzarea seriei *Harry Potter*, pe motiv că ar împinge copiii spre vrăjitorie și satanism.

Acuzația de „lez-motănie” adusă lui Arpagic nu e nici pe departe atât de gravă. Însă contextul „absurdului multilateral-dezvoltat” (Dan Deșliu) e cel care a permis ca toanele unui motan să poată semăna izbitor de bine cu cele ale dictatorului. Ana Blandiana afirma într-un interviu: „Vorbind în registru minor, trebuie să spun că identificarea lui Arpagic cu un monstru m-a cam necăjit. Va trebui să public un protest al motanului.” (*Cine sunt eu?*).

În final, sper doar că acest eseu seamănă întrucâtva cu protestul până acum nepublicat al lui Arpagic, ca o dezmințire care să-i salveze onoarea lezată.